

Modern färöisk litteratur - en paradigmatiske utveckling

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **31 (2001)**

PDF erstellt am: **15.08.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Modern färöisk litteratur – en paradigmatisks utveckling

I den på sin tid mycket uppmärksammade dikten *Nú er tann stundin komin til handa...* (1888) skaldar den färöiska nationalitetskampens banerförare Jóannes Patursson på följande något knaggliga och bondska, men mäktiga engagerade sätt bl. a. om det färöiska språkets dåvarande situation:

Illa er nú við Føroyamáli vorðið
annað hvørt orðið,
ið nú berst á munninum av køllum og kvinnum,
í útlenskum rennur.
Er tað ikki skomm, at vart móðurmál kær
so illa skal fara,
og burtur rekast sum avdeyða hundur
og týnast so sundur?

Mindre än hundra år senare tar en av de yngsta färöiska lyrikerna, Jóannes' namne Rói Reynagarð Patursson, på ett eftertryckligt (eller rent av sarkastiskt) sätt farväl av den nationella kultur som Jóannes hade kämpat för: den internationella civilisationen, det moderna näringslivet, klasskampens osv. har gjort den obsolet, och även om modersmålet också för Rói är levande, så tycks just blandningen med danska och internationella ord som de äldre nationalisterna hade kämpat emot, ha blivit tidsenlig igen:

...men onkustaðni
frammi í tíðini
liggur dagurin
som eitt massivt upplivils
tann dagurin
tá ein monotonur
intelligensur dukar
inn í heysin á tær
at tú ert fríur
frælsur... (*á alfaravegi* s. 15)

Situationen av idag tycks alltså på sätt och vis likadan som på slutet av 1800-talet, men ändå är förutsättningarna helt olika: den gången hotades en liten efterbliven nation och dess kultur av de främmande makthavarnas definitiva förtryck – nu tycks färingar- [97] nas nationella identitet vara i fara just på grund av det relativa oberoende som de nått under mellantiden – på grund av öppningen mot Europa och den övriga världen med tillhörande implikationer: blomstrande näringsliv, civilisationens internationalisering, ökade kommunikationer och massmediernas påverkningsmöjligheter. Tidsrymden mellan sekelskiftet och tiden efter andra världskriget medförde för den färöiska nationen en utveckling, som förändrade en traditionsbun-

den, "underutvecklad" livsform till en modern västerländsk standard, både i fråga om materiella villkor och andlig odling, och i denna utveckling har litteraturen sin mycket markanta andel. Det kan med goda skäl påstås att den litterära utvecklingen på Färöarna sedan slutet av 1800-talet i förkortat skick innesluter andra, äldre litteraturers månghundraåriga förlopp; inom ramen av knappt hundra år försiggår en utveckling från (för det mesta muntlig) traditionell folklitteratur till en modern och internationellt präglad skönlitteratur (med de vanliga lyriska, episka och dramatiska genrerna), och denna utveckling löper enligt min mening genom i stort sett samma faser som alla eller många andra av Europas yngre nationallitteraturer. Det är fråga om en rätt allmän utveckling från det nationella till det inter- eller övernationella, men på grund av tidsrymdens förkortande och även tack vare det lilla litterära samhällets överskådlighet, framträder på Färöarna utvecklingen mer markant än på andra håll, och det är därför jag skulle vilja kalla den paradigmatiske.

Per Wästberg säger i sin inledning till *Litteraturens förklädnader*, att "litteratur på de mindre språken är exempel på en litteratur i förklädnad, en skatt fördold för större delen av världen...". Detta gäller förvisso även om Färöarnas litteratur – om man undantar den som är skriven på danska. Den dansk-färöiska litteraturen skall jag emellertid inte komma in på här – den har i olika avseenden andra förutsättningar, både i fråga om författarsociologi, distribution och publik, (författarna har i ganska stor utsträckning dansk bakgrund, de brukar ge ut sina böcker på danska förlag, de kan få en mycket större publik så att de eventuellt kan bli oberoende av något annat yrke osv.) och f. ö. är det egentligen bara William Heinesen och Jørgen-Frantz Jacobsen som är av betydelse i sammanhanget. Den litteratur som är skriven på färöiska har hittills levat under särskilda villkor: den litterära institutionen på Färöarna är ännu idag föga utvecklad; många författare föredrar att ge ut sina böcker på eget förlag framför att anlita det enda större förlag som finns sedan slutet av 60-talet (Bókagarður). En litteraturkritik som skulle kunna verka stimulerande inte minst på publiken finns endast i begränsad utsträckning. Någon större urbant inriktad kulturell elit har åtminstone till för kort tid sedan inte existerat, den publik en färöisk författare kan räkna med utgörs för det mesta av "gemene man", vilket betyder att han/hon inte får ha stora anspråk på den, eller m. a. o. att han/hon måste vara försiktig med litterära experiment och kanske helst borde hålla sig till traditionella mönster. Inriktningen på det traditionella styrks för flera av de mest framstående författarnas del av det faktum att de har eller har haft sin kulturellt-litterära bakgrund i den i hög grad nationellt orienterade färöiska folkhögskolan (Føroya fólkaháskúli). Att alla utom en av de författare som skriver på färöiska utövar sin litterära verksamhet vid sidan av något annat levebröd, förefaller närmast som en [98] självklarhet. Sett mot denna bakgrund är det överraskande, hur mycket färöisk litteratur som trots allt under inte mycket mer än ett halvsekel sett dagens ljus och hur rikt och mångfaldigt den färöiska litteraturen under de senaste årtiondena utvecklat sig. Med hjälp av tidskriften *Varðin* (1921 ff.) och *Føroyskur bókalisti*, som sedan några år tillbaka

brukar ingå i *Dansk Bogfortegnelse*, kan man i stora drag följa denna uppgång i färöisk bokproduktion:

1922 utkom i allt sju böcker, därav fem översättningar, av originallitteratur bara *Jólabók* (för barn) och *Lesibók* (för äldre barn) – enligt J. P. Heinesen publicerades år 1900 knappast mer än Jógvan Poulsens *Bibelhistoria*.

1925 var det tretton böcker, därav bara en rent skönlitterär i 1sta upplagan (H. A. Djurhuus' *Sjómannsrímur*).

1978 är man uppe i 85 boktitlar, och även om vi bland dem bara kan räkna med en mindre del skönlitteratur, är skillnaden imponerande. Särskilt sedan andra världskriget är ökningen av antalet skönlitterära författare mycket påtaglig: under 50-talet har jag räknat sex debutanter, på 60-talet är det tolv, på 70-talet ca tjugofem! – och det samlade antalet aktiva skönlitterära författare (både äldre och yngre) är på 70-talet minst ca trettio. Rent kvantitativt sett är det alltså fråga om en imponerande (nästan lavinartad) utveckling, och man torde med säkerhet kunna ställa prognosen att litteraturen på färöiska inom överskådlig framtid kommer att helt tränga ut den dansk-färöiska (detta förefaller f. ö. också naturligt, sedan färöiska 1948 blivit huvudspråk i skolorna). I utlandet har emellertid hittills bara en liten del av denna moderna färöiska litteratur blivit känd: Heðin Brú är det stora namnet, dessutom har framför allt några noveller av Jens Pauli Heinesen och litet lyrik översatts till främmande, framför allt andra nordiska språk. Vetenskaplig litteratur i ämnet är nästan obefintlig¹; bortsett från några essäer och större recensioner i framför allt tidskriften *Varðin* är även det litteraturkritiska materialet torftigt eller åtminstone svåråtkomligt, och en utlänning rör sig därför i ganska oländig terräng. Det kan alltså inte bli fråga om mer än en skiss, när det i det följande gäller att visa utvecklingen från det nationella till det internationella genombrottet!

Tiden från publicerandet av de första (ny)färöiska skrifterna fram till åtminstone 1870-talet skulle man kunna kalla en förberedelsens tid. Det som sker under denna period, är tecken på ett uppvaknande av det nationella medvetandet, utan att det händer något nytt på det rent litterära planet. Åtminstone en liten elit blir – till att börja med i förlängningen av den nordiska renässansens antikvariska intressen, och senare under inflytande av den danska romantiken – så småningom medveten om

¹En utmärkt liten översikt är Einar Fors Bergström: *Den färöiska boken, en nordisk kulturinsats*, Stockholm 1974. En annan kortfattad översiktlig framställning av Martin Næs: *Færøsk litteratur – udvikling og vilkår*, har nyligen utkommit (Danmarks Biblioteksskole 1981); den innehåller fr. a. viktiga uppgifter om den litterära institutionen.

De äldre översikter som finns är numera föråldrade – M. A. Jacobsen: *Úr bókmentasögu okkara*, Tórshavn 1921; Chr. Matras: *Føroyisk bókmentasøga*, Keypmannahavn 1935; Ernst Krenn: *Die Entwicklung der foeroyischen Literatur*, Urbana, Illinois 1940. Först sedan manuskriptet till denna uppsats avslutats, har de två första banden av en ny färöisk litteraturhistoria, fr. a. avsedd till skolbruk, kommit mig till handa: Ární Dahl: *Bókmentasøga*, Forlagið Fannir 1980/81.

Färöarnas nationella kulturarv, om det färöiska språkets värde och dess muntligt traderade litteratur:

1781–82 gör Jens Christian Svabo de första omfattande uppteckningarna av gamla (medeltida) ballader (*Føroya kvæði*), och han lämnar också efter sig en färöisk ordbok i manuskript².

1822 ger dansken H. C. Lyngbye ut det som man skulle kunna kalla för den första färöiska boken, en samling Nibelungen-ballader ur muntlig tradition: *Færøiske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt*. [99]

1831 avslutas av Johannes Klemmensen den stora balladsamlingen *Sandoyarbók*, och kort efter följer en liknande samling *Fugloyarbók* och prästen Johan Henrik Schrøter gör första början till en färöisk bibelöversättning, *Evangelium Sankta Matthæussa*, som han ger ut 1832, sedermera åtföljd av en översättning av färingarnas "nationalhistoria" *Færeyingasaga* (1823).

Slutligen skapar Venceslaus Ulricus Hammershaimb 1846 den form av färöiskt skriftspråk, som med få förändringar utgör den officiella normen av idag: fr. o. m. ca 1850 publicerar han olika samlingar folklitteratur i denna språkform, men det dröjer ännu länge innan den vinner allmän hävd och blir officiellt erkänd av statsmakten. En rolig och mycket belysande anekdot berättar f. ö. om honom, att han i egenskap av präst gjorde ett första försök att läsa evangeliet på färöiska från predikstolen nyårsafton 1855, men att församlingen blev så upprörd över detta traditionsbrott, att han aldrig upprepade det. Intet under då, att man också på det litterära planet håller sig till det gamla och traditionella: man diktar nya *kvæði*, dvs. episka dikter av den gamla balladtypen, som man sjunger till dansen (Jens Christian Djurhuus) eller man fortsätter den s. k. *táttur*-traditionen: en avart av den gamla balladen som uppkom på 1600-talet och till skillnad från balladerna behandlar nutidsstoff på ett humoristiskt-satiriskt sätt – i den genren diktar färingarnas "nationalskald" Páll Nolsøe (1766–1809) sitt berömda *Fuglakvæði* (en satir mot de danska ämbetsmännen), och traditionen fortsätter sedan ända in på 1900-talet (med Tróndur Olsen som huvudrepresentant). I korthet: det är de folkliga traditionernas tid; den kan för den som i första rummet håller på dessa framstå som en "guldålder"³, men den saknar i stort sett ännu produktiv litterär skaparkraft, kan därför knappast ännu räknas till "nationalromantiken" och är ur vår synvinkel framför allt viktig som grundval för det som skulle komma.

Det nya som kom tog sin början i Köpenhamn på 1870-talet. Köpenhamn har ju under långa tider varit färingarnas port mot den stora världen, och där fanns det på

² Svabos balladtexter och ordbok har senare utgetts av Chr. Matras: *Svabos færøske Visehaandskrifter*, København 1939; Svabos *Glossar till Færøske visehaandskrifter*, København 1943; *Dictionarium Færoense. Færøsk-dansk latinsk ordbog I-II* (Færoensia 7, København 1966–70).

³ Se Jóannes Skaale: *Litteratur*, i: *Færøerne i dag*, red. af Jens Pauli Heinesen, Tórshavn 1966, s. 99–114.

den tiden särskilt goda förutsättningar för en nationell rörelse både inom politik och litteratur. Där fanns alltid några representanter för den unga färöiska intelligentsian och hos dem kunde påverkan från nya tidsströmningar och den hemlängtandes situation lätt förenas till något som man kan kalla för nationalromantik. På 70- och 80-talen var det en krets av unga patriotiskt sinnade studenter som 1881 slöt sig samman till ett första Føringafelag, i vars mitt den tilltagande nationalkänslan slog ut i sin första blomning. Det är framför allt Fríðrikur Petersen (1853–1917), vars dikt *Eg oyggjar veit* för en tid framöver blev färingarnas nationalsång, och Rasmus Effersøe (1857–1916) med sina dikter om längtan till Färöarnas natur, till det hårda livet i hemlandet och om de gamla färingarnas duktighet (*laus temporis acti!*) – de är de två, som är de ledande litterära gestalterna inom denna krets och som därigenom gör en avgörande insats inom Färöarnas litterära utveckling, även om de internationellt sett är obetydliga. Med det nationalromantiska tänkesättet övertar de också den danska och den europeiska romantikens nya former – i stället för episk dikt odlar de lyriken, i stället för konkret berättelse återger de stämningar, känslor, tankar, och därmed börjar den avlösning av den hävdvunna folkdikt- [100] ningens form, som sedan med tilltagande styrka skulle fortsätta under de närmaste decennierna och långt in på 1900-talet. Men åtminstone Effersøe visar även andra sidor som är viktiga för helhetsuppfattningen av detta tidsskede: han har sinne för det praktiska uppbyggnadsarbetet i det efterblivna landet – inte bara för t. ex. modersmålets främjande, utan även för tekniska framsteg, för skolväsendet osv. – och på det litterära planet gör han ganska rörande, men misslyckade försök att tillgodose färingarnas behov av en egen teater.

Omkring 1890 kommer den nationella rörelsen i politik, allmänt kulturliv, språk och litteratur över till själva Färöarna. De patriotiskt sinnade, som återvänder från sina universitetsstudier, förenar sig här med nationalister med annan bakgrund, oftast i den danska folkhögskolan: kungsbonden och politikern Jóannes Patursson, dennes bror Sverre, grundläggarna av den färöiska folkhögskolan Símun av Skarði och Rasmus Rasmussen, ämbetsmannen M. A. Winther o. a. Ett *Føringafelag* grundas 1889 på Färöarna, och det ger ut den viktiga tidskriften *Føringatíðindi* som under flera år framåt blir ett samlande organ för den nationella rörelsen, ända tills den splittras på grund av slitningarna mellan de olika riktningarna. Vad som i vårt sammanhang är särskilt intressant är, att det litterära (och allmänt kulturella) livet redan på 1890-talet och omkring sekelskiftet visar praktiskt taget alla de olika nyanser i temperament, attityd, smak, tankegång och målsättning som begreppet nationellt genombrott kan rymma (även om det inte rör sig om litterära storheter!). Effersøe fortsätter delvis sin nationalromantiska stämningslyrik, men blir alltmer engagerad i en aktiv kulturpolitik (där han fick kämpa hårt mot all den slentrian som fanns kvar hos den färöiska allmogen). Jóannes Patursson är framför allt en politiskt målinriktad folklig lyriker, som visserligen någon gång kan åstadkomma vackra poetiska bilder, men för övrigt i sin estetiska tafatthet visar att hans huvudmål är politiskt och inte poetiskt-nostalgiskt (han var ju också tidvis färöisk representant i

det danska folketinget). Av representanterna för folkhögskolan företräder Símun av Skarði främst den lyriskt-idealistiska linjen (han skrev bl. a. den numera officiella nationalsangen *Tú alfagra land mítt*), medan Rasmus Rasmussen (under pseudonymen Regin í Líð) följer en (sambhalls)kritisk riktning: han utgav 1909 den första färöiska romanen *Bábilstornið*, som ger en brett upplagd skildring av hela den politiska, sociala och ekonomiska utvecklingen på Färöarna sedan ca 1850. Den följer praktiskt taget helt igenom den kritiska realismens mönster med arv och miljö som grundläggande faktorer – framåtsträvandet, framstegsandan hos huvudpersonerna kvävs här slutligen totalt av avundsjuka, trångsynthet och egoism i den färöiska bygdemiljön; det är en djup pessimistisk bok, fjärran från idealisering och nostalgi och romantik. Den kritiska hållningen, viljan att upplysa och uppfostra det folk som skall föras framåt är emellertid inte alls oförenlig med en nationell väckelse-tid; begreppet “nationalromantik” täcker emellertid inte det hela, man borde nog också tala om “nationalrealism” och kanske lämpligast sammanfatta de båda under benämningen “nationellt genombrott”⁴. [101]

Fram till första världskriget står nästan all färöisk litteratur i nära förbindelse med den nationella problematiken – antingen med positiva förtecken (främjandet av den nationella självständigheten) eller med negativa (kritik mot skuggsidorna i det färöiska samhället) – författarna är först och främst upptagna av frågan om den nationella identiteten, om färingarna och deras kulturella ställning i omvärlden och av det färöiska samhällets inre förhållanden (det är tydligt att den nationellt-politiska och den sociala frågan på många sätt hör nära ihop). Även under de följande decennierna spelar det nationella och typiskt färöiska fortfarande en central roll, inte så mycket i form av förkunnelse, vädjan eller besk kritik, utan mer som ett självklart motivkomplex i allmänmänskliga sammanhang, eller som föremål för en mer objektiv och inte direkt politiskt engagerad framställning. Det är först nu vyerna vidgas och dörren till verkligheten öppnas mot Europa och världen och vad som försiggår där i tidens litterära och kulturella liv, och det är först nu det skapas större dikt, som tål att mätas med internationella mått.

Det är till att börja med bröderna Janus (Jens Henrik Oliver) och Hans Andrias Djurhuus (1881–1943 resp. 1883–1951) och sedan den “stora generationen” som blev född under åren omkring 1900, som åstadkom detta första verkliga genombrott i riktning mot världslitteraturen. Den senare omfattar förutom William Heinesen namn som Christian Matras (f. 1900) och Heðin Brú (H. J. Jacobsen, f. 1901), samt några andra, delvis också rätt betydande: Martin Joensen (1902–66), Poul F. Joensen (1898–1970), Hans Dalsgaard (1899–1970). Även för dessa författare har Köpenhamn och Danmark haft stor betydelse som kontaktställe, och för flera av dem har det nog varit avgörande att de fick sina första intryck av europeisk och särskilt skandinavisk litteratur under en tid da nyromantiken var aktuell där.

⁴ Jfr Ingard Hauge, i: *Norges litteraturhistorie* 2, Oslo 1974, s. 269 ff.

Inte minst hos Janus Djurhuus, Färöarnas förste verkligt store lyriker, är det tydligt, att de nationella strömningarna skapade särskilt goda förutsättningar för receptionen av en nyromantisk symbolism av Frödings typ. Han står inte främmande för nationella motiv: han skriver flera dikter *Til Føroya*, han diktar om stora män ur Färöarnas äldre och nyare historia och om färöisk natur (t. ex. den mäktiga dikten *Ødn* om ett oväder som drar upp över stranden), och en stor del av hans metaforik bygger på det typiskt färöiska. Men i förgrunden står dock den mänskligt-personliga problematiken: Djurhuus, som under en stor del av sitt liv bodde i Köpenhamn, greps på ett avgörande sätt av det europeiska sekelskiftets livskänsla; splittringen mellan gränslös livsnjutning och dionysisk berusning å ena sidan och svårmod och pessimism å den andra hör till hans diktningens mest karakteristiska drag, och i sin strävan att övervinna tillvarons förtvivlan efter Guds död kan han ibland svinga sig upp till ett heroiskt patos av rentav Nietzscheanska mått:

Ver sterk mín sál á køldu náttarvakt,
har eingi altarljós til gudar brenna...

Inte olik andra skandinaviska nyromantiker, exempelvis Fröding, nöjer han sig inte med inhemsk-nordiska motiv, utan bygger på hela den europeiska kulturtraditionen. [102] Han fångar t. ex. i en skönhetsdröm den gamla Atlantis-symbolen, som han (i sin kanske mest berömda dikt) associerar med den färöiska övärlden, och han har en avgjord förkärlek för den klassiska antika litteraturen, som han delvis översätter till färöiska (Homer, Plato).

Utgör sålunda Janus' diktning en fängslande syntes av färöisk tradition och gryende europeisk horisont, karakteriseras hans broders, H. A. Djurhuus' verk av en mer folklig romantik. Det har inte samma europeiska perspektiv och går mer på bredden än på djupet. Det är mycket mer omfattande och mångsidigt (med skådespel, barnrim o. a.) och har just därigenom väsentligt bidragit till den nya färöiska litteraturens definitiva etablering, även om det inte sällan är kvalitativt undermåligt.

Ännu en skald som på sitt sätt följer romantiska traditioner, möter vi i Christian Matras' kräsna lyriska verk (fr. o. m. 1926). Titeln på hans samlade verk 1975 *Leikur og loynd* ("Lek och hemlighet") tycks vara mycket betydande. Den förenar det lätta och lekfulla med dragningen mot det mystiska – både jordmystik och kosmisk mystik – en för denna diktare karakteristisk kombination, som samtidigt innehåller ett första frö till modernism i det formella. Även här finner vi en syntes av det specifikt färöiska och skandinaviska å ena sidan och av europeiska inspirationskällor å den andra (Matras har själv påpekat den betydelse som bl. a. Olav Aukrust och Gottfried Keller haft för hans diktning), och samtidigt en kombination av det stora romantiskt-kosmiska draget och kärleken till den realistiska detaljen. Jfr. bl. a. dikten *Viðoy*, där denna ö framställs med alla sina typiskt färöiska detaljer och samtidigt som ett skepp, som seglar ut i den kosmiska rymden:

Sigl, oyggj, fram úr mjørka, nú ert tú eitt skip
og tindarnir sigluturø,

tú stevnir í veldiga heimin út
við høgum og fjallarøð...

Hembygdskiktning, kärlek till torvan kan innebära både romantisk-nostalgiska och realistiska element, och för de färöiska författarna, som hade sin naturliga utgångspunkt i hemlandets miljö, var därför tillgången till både det ena och det andra given, men även en viss försening i receptionen av skandinavisk nyromantik och nyrealism bidrog till att de båda riktningarna utvecklades nästan samtidigt under 1900-talets förra hälft. Inte bara en huvudsakligen romantisk diktare som H. A. Djurhuus kan på sina håll vara handgripligt realistisk (i romanen *Beinta* 1927), utan även den realistiska färöiska litteraturens huvudrepresentant och den färöiska berättande prosans egentlige skapare, Heðin Brú, visar delvis ganska markanta romantiska drag. I den (delvis) psykologiskt djuplodande dubbelromanen *Lognbrá/Fastatøkur* ("Hägring/Fasta grepp") följer han en ung drömmares och känslomänniskas utveckling fram till en fast förankring i tillvaron, och även i den därpå följande långa raden av noveller och romaner fram till 70-talet är det knappast fråga om mer än "poetisk realism". Brú är inte bara en fin stilist, som i rik mån öser ur det färöiska folkmålets källor, utan han är också sociologiskt medveten och känner till problemen i 1900-talets färöiska samhälle, men ändå blir hans skildringar [103] aldrig fria från en viss harmonisering, en idealisering av den gamla humana lantliga färöiska folktypen. Han förblir på sätt och vis nostalgiskt bunden till tiden mellan 1900 och 1920, griper sig aldrig an med problemen kring andra världskriget, som vi känner så väl från William Heinesens *Sorte Gryde* (den nästan jämnårige Martin Joensen är i vissa avseenden en mer konsekvent socialrealist).

Sammanfattningsvis kan vi säga, att färöiskt litteratur under perioden fram till ca 1950 visserligen mottar viktiga impulser från nyare skandinaviska och europeiska strömningar, men att den trots allt ännu inte riktigt kommer upp på samma plan som de stora europeiska litteraturerna. Receptionen av det nya är inte bara försenad, utan den förmår ännu inte riktigt minska styrkan av det specifikt nationella: den romantiska traditionen håller sig länge levande – både i form av nationalromantiska drag och i form av den kosmiska synen eller känslan (dragningen till det kosmiska verkar överhuvud taget vara något centralt karakteristiskt för öborna, det framhålls ännu idag helt medvetet av färöiska författare av f. ö. vitt skilda slag); modernistiska drag skymtar på sin höjd i Matras' lyrik; den berättande prosan odlar en huvudsakligen retrospektiv och även i tekniskt hänseende traditionell realism, begränsad till det gamla lantliga livet eller till de första socio-ekonomiska brytningarna i början av 1900-talet.

Det är först efter andra världskriget som färöisk litteratur definitivt hinner fatt den internationella litterära utvecklingen. Den utländska litteraturens betydelse för Färöarna ökar: översättningsverksamheten tilltar, utländska författare presenteras i färöiska tidskrifter (t. ex. Thomas Mann av J. P. Heinesen i *Varðin* 33, 1959/67). En ny genre som barnlitteratur etablerar sig i anslutning till den skandinaviska barn-

bokens uppblomstring sedan 50-talet (den mest kände färöiske barnboksförfattaren är Steinbjørn B. Jacobsen). Nya motiv och teman tränger in i alla genrer: krigs- och efterkrigstidens politiska och sociala problematik, existentiella frågor, fördjupade psykologiska problem, och även om framställningen i de flesta fall fortfarande anknyter till det specifikt färöiska, får problemställning och –behandling ofta större räckvidd. Samtidigt aktualiseras formella innovationer: den berättande prosan utvecklas dels i riktning mot en konsekvent socialrealism med omedelbar anknytning till nutiden, dels åt det experimentella hållet; i lyriken, som upplever en rik blomstring under 60- och 70-talen, gör sig modernistiska strömningar av olika slag gällande; dramatiken – som f. ö. är den mest efterblivna delen av den färöiska litteraturen – får åtminstone nya möjligheter genom hörspelets införande på 50-talet; och hos nästan alla författare av de yngre generationerna blir språkbruket ledigare och mer varierande, de är mindre måna om puristisk korrekthet och bidrar även på detta sätt till litteraturens internationalisering.

Övergången till den moderna tiden utgörs dels av de senare verken av generationen från 1900 – modernistiska drag i Matras' lyrik, ett visst närmande till en mer aktuell problematik i Heðin Brús och M. Joensens efterkrigsromaner⁵ – dels av en något yngre generation som är född vid tiden omkring första världskriget. Karsten Hoydal (f. 1912) fullföljer i sin lyrik i stort sett den nyromantiska linjen från Janus Djurhuus och Chr. Matras, men för den över i en mycket personlig poetisk värld av nya toner, som främst [104] karakteriseras av en förbindelse mellan små vardagliga detaljer och panteistiskt-kosmiska reflexioner (på liknande sätt framställs i hans prosabok *Leikapettið* ["Leksakerna"] allt det lilla och till synes obetydliga i den färöiska vardagen "sub specie aeternitatis"). Regin Dahl (f. 1918) har sin utgångspunkt som lyriker likaledes i Janus Djurhuus' nyromantik, men utvecklingen av hans diktning mellan 1937 och 1970 visar på ett mycket illustrativt sätt, hur han undan för undan växer ifrån det typiskt färöiska och traditionella (utan att lämna det helt) och kommer fram till ett poetiskt uttryckssätt, där modern livskänsla (stämningar av svårmod, undergång, demonisering av tillvaron) och sönderrivna former (oregelbundna rim, söndersprängd syntax och ibland rentav surrealistiska ordlekar) ingår en tidsenlig förbindelse.

Inom den egentliga moderna litteraturen kan det vara lämpligt att behandla lyrik och prosa var för sig (dramatiken kan vi här bortse ifrån). Prosaberättelsen domineras nästan helt av Jens Pauli Heinesen (f. 1932)⁶. I lyriken har en hel rad yngre skaldar

⁵ Heðin Brús mest energiska försök i denna riktning är hans roman *Leikum fagurt* (1963), som emellertid hör till den svagaste delen av hans produktion.

⁶ Heinesen menar själv i en uppsats i *Gardar* 11/1980, s. 48–57 ("Lidt om færøsk prosa og dens vilkår"), att de unga färöiska prosaisterna av ekonomiska skäl (författarskap som fritidsarbete, höga tryckkostnader) i allmänhet inte har möjligheten att skriva i större format. Huruvida hans eget författarskap hänger ihop med hans unika ställning som fri författare och alltså inte tillåter några slutsatser angående den färöiska prosans framtid, torde vara svårt att avgöra. Fallet Heðin Brú, som också varit fritidsförfattare och som därför skulle kunna nämnas som motargument, förbigås med tystnad i Heinesens uppsats.

av olika schatteringar mellan traditionalism och modernism sin andel. Heinesen i sin tur har visserligen också skrivit dramatik och litet centrallyrik, men hans huvudsats gäller utan tvekan prosaepiken. I sin redan omnämnda presentation av Thomas Mann berömmar han både dennes realistiska framställning av människor och miljöer, behandlingen av centrala mänskliga frågor, samt hans ställningstagande mot fascism och för humanism och demokrati, och Heinesen anbefaller sina landsmän att fördjupa den färöiska kulturen i samma anda. Det är klart att han i många avseenden känner släktskapen med Thomas Mann, men han utvecklar ändå sin berättarkonst på sitt eget originella sätt. Han är en frodig berättartalang; han saknar kanske ibland konstnärlig disciplin, men han har i en lång rad noveller och romaner (sedan 1953) på ett representativt sätt behandlat aktuella politiska och socioekonomiska problem både inom färöisk och internationell ram och samtidigt varit inne på nutidsmänniskans centrala existentiella frågor. Det är framför allt problemen liv/konst, verklighet/fantasi (den senare ofta i form av en människas hopplösa letande efter det stora lyckokastet), humanitet/totalitarism och liknande som huvuddelen av hans verk kretsar kring, samtidigt som han försöker modernisera romanformen framför allt genom en kombination av drastisk realism och en mytologisering, som skall höja det konkret vardagliga till ett mer allmängiltigt plan. Ett gott exempel på denna teknik är hans hittills största roman *Frænir eiturormurin* (1973), där han bygger in färöisk och europeisk problematik (kapitalism/socialism, reaktion eller repression/demokrati osv.) i ett mönster av Nibelungenmotiv (Frænir = kapital; Gudmundur = Sigurd, hjälten, idealisten osv.) och låter det hela sluta i en nästan apokalyptisk bild av en demoniserad mänsklighet.

Om den nyare färöiska lyriken har det sagts, att modernismen där visserligen fanns, men att den aldrig nått lika avancerade former som på andra håll, t. ex. i Sverige. Detta kan nog vara sant; även de yngsta färöiska lyrikerna öser fortfarande i hög grad ur det typiskt färöiska motivförrådet, och flera av dem har efter en utpräglat modernistisk början återgått till relativt moderata former. Men det är ändå intressant att se, hur de allra flesta av de strömningar som brukar kallas modernistiska, på något sätt gjort sig gällande även på Färöarna. Även i detta fall är utvecklingen något försenad; den börjar i [105] allmänhet inte förrän ett stycke in på 60-talet, det skrivs därför praktiskt taget samtidigt både traditionell, modernistisk och postmodernistisk (nyenkel) dikt, men just i och med uppkomsten av denna situation, kan man säga att det numera inom färöisk lyrik ryms principiellt samma möjligheter som i annan europeisk litteratur. Även för färöisk lyrik innebär modernismen innehållsmässigt en utvidgning mot det allmänmänskliga, det filosofiska eller också det politiska (på ett mer allmänt och internationellt plan än den gamla patriotiska lyriken), den kan även innebära försök att komma underfund med tingvärlden eller reflexioner över språket, kommunikationen och diktandets process. Formellt betyder den här som på andra håll en definitiv brytning med rimmet (delvis i form av en blandning av vers och prosa), nya metaforer, dels en patetisk ordrikedom och dels en radikal förenkling (eventuellt konkretism), ofta en sönderrivning av rationella,

logiska sammanhang och en övergång till det absurda och surrealistiska. De viktigaste namnen är Arnbjørn Danielsen (f. 1949), Guðrið Helmsdal (f. 1941), Steinbjørn B. Jacobsen (f. 1937), Alexandur Kristiansen (f. 1949), Martin Næs (f. 1953) och Rói Reyngarð Patursson (f. 1947).

Av de olika modernistiska riktningarna är väl den som ligger i förlängningen av nyromantisk symbolism bäst representerad, bl. a. av Guðrið Helmsdal, som med sin ovanligt intensiva lyrik, sin varma kvinnlighet, sin trängtan till livet, som kan gå ända till det mystiska, kan påminna om och väl också har inspirerats av Edith Södergran. Hos Steinbjørn Jacobsen kan denna riktning med sin djärva metaforik slå över i det kaotiska och surrealistiska, t. o. m. i ren nonsens-poesi – ett uttryck för de brytningar mellan det naturmystiska draget och en djupt negativ syn på den moderna västerländska civilisationen som präglar denna diktare. Jacobsen hör till dem som experimenterar mest av de färöiska modernisterna, men det experimentella finner man även hos andra, t. ex. hos Kristiansen i hans dels konkretistiska, dels surrealistiskt-absurdistiska och även metapoetiska lyrik. Men vid sidan av den modernistiskt avancerade finns det också – ofta hos samma poet – radikalt förenklad dikt; den förekommer ofta när diktarna är ute i politiska ärenden – och det är de ofta, för det mesta med 60- och 70-talens typiska vänsterorientering – men hos Martin Næs leder den över till den rena tingdikten, en “nyenkelhet” som kan påminna om exempelvis en norsk lyriker som Jan Erik Vold. Kanske utgör denna rena iakttagarattityd den mest utpräglade motsatsen till den nyare färöiska diktningens utgångspunkter: det naturmystiska draget och det nationella engagementet. I inledningsdikten till samlingen *Friður* (1972) talar diktaren rent ut om omöjligheten att komma underfund med tingens och kreaturens mening, om omöjligheten att tränga igenom de yttre synintryckens yta ned till en djupare förståelse av naturen:

Hoyr grasið, hoyr fuglin,
 hoyr lotið suða,
 hoyr lambið, hoyr seyðin,
 hoyr áanna tutla,
 hvat er tað tey siga?
 Eg siti her [106]
 á mosavaksnum steini
 og síggi tey
 og hoyri tey,
 men skilja tey? – nei!

Som det torde ha framgått av den snabba genomgången av den nyare färöiska litteraturens utveckling, kan vi enligt min mening räkna med fyra faser i förloppet:

1. den inledande fasen, då man blir medveten om det egna språkets och den folkliga litterära traditionens värde (fram till ca 1870),
2. det nationella genombrottet: början till en ny nationell litteratur, antingen i positiv nationalistisk anda eller med kritiskt-uppfostrande syfte (ca 1870–1910),

3. ett något försenat närmande till nyare litterära strömningar i Skandinavien och Europa (nyromantik och nyrealism), med verk som huvudsakligen präglas av individualpsykologi och retrospektiv realism (ca 1910–1950),
4. den definitiva anslutningen till den (mer eller mindre) samtida europeiska litteraturen: tidsmedveten realism, romanexperiment, lyrisk modernism (från 1950/60).

Frågan är nu, huruvida detta förlopp är typiskt för en ung nationallitteraturs utveckling och utbildning? Jag skall här inte teoretisera om de ofta diskuterade problemen, om det överhuvud taget finns lagbundna eller målinriktade utvecklingar i litteraturen, och huruvida den litterära utvecklingen är beroende av historiska, ekonomiska och liknande fakta⁷. Om vi tar saken pragmatiskt, så är det ju klart att vi visserligen inte kan räkna med något hegelianskt helhetsförlopp som för fram till ett slutgiltigt mål för hela litteraturen eller alla litteraturer, men att vi i varje fall inom mindre geografiska och periodiska enheter kan finna utvecklingar som präglas av en viss regelbundenhet, och när det gäller förhållandet mellan litterära och historiskt–socio-ekonomiska fakta, kan det heller inte vara någon tvekan om att det åtminstone finns paralleller dem emellan.

Den litterära utvecklingen på Färöarna är ett slående exempel. Det nationella genombrottet i slutet av 1800-talet och omkring sekelskiftet står i direkt samband med den första politiska självständighetsrörelsen – först hos den unga intelligentsian i Köpenhamn och sedan på Färöarna, inom Føringafelag, vid folkhögskolan och i vidare kretsar. Det under denna tid uppvaknande politiska och kulturella självmedvetandet bildade i sin tur – tillsammans med efterhand förbättrade socio-ekonomiska förhållanden – grundvalen för uppbyggnaden av en inhemsk kvalitetslitteratur (tredje fasen), och den fjärde fasen sammanfaller slutligen med genomförandet av en politisk-kulturell autonomi. Sammanhanget mellan nationell emancipation och litterär utveckling är så klart, att jag inte behöver gå närmare in på det. Den fråga som återstår är då, huruvida andra nationer, som i nyare tid genomgått en liknande politisk-nationell emancipationsprocess, också visar likheter inom den litterära evolutionen. Svaret måste enligt min mening bli ja – även om ett litterärt utvecklingsförlopp naturligtvis aldrig kan vara strängt lagbundet.

Det kanske ligger närmast till hands att först ta en titt på Island fr. o. m. 1800-talet. Island har ju genomgått en liknande frigörelseprocess fram till den fullständiga politiska [107] självständigheten 1944. De litterära förhållandena är givetvis mer invecklade än på Färöarna redan på grund av den större produktionen (även av äldre datum!), men jag tror ändå att man även här kan urskilja fyra huvudfaser i litteraturens utveckling sedan 1800-talet. Mot *kvæði*- och *táttur*-traditionens tid på Färöarna svarar på Island de gamla *rímurs* och *sögurs* dominans i det litterära livet till långt in på 1800-talet. Den mer internationellt präglade litteraturen är – bortsett från några

⁷ Jfr. t. ex. Joseph Strelka: *Methodologie der Literaturwissenschaft* (Tübingen 1978), s. 305, som i sin tur hänvisar till R. Wellek.

få skalders som Hallgrímur Pétursson eller Bjarni Thorarensen – svagt representerad ända tills nationalromantiken tar sin början i Fjölnir-kretsen i Köpenhamn (med Jónas Hallgrímsson osv.). Också den har sin rationalistiskt-liberalistiska folkuppföstrande målsättning, och även den har sina motsvarigheter i viktiga politiska händelser (återupprättandet av Alltinget 1843, den nya grundlagen 1874).

Nationalromantiken förblir dominerande mycket länge – i själva verket ända till början av 1900-talet. Visserligen förekommer det vid sidan därav – särskilt mot slutet av 1800-talet och omkring sekelskiftet – även realistiska strömningar, både kritiska (Gestur Pálsson, Jón Trausti, Einar Kvaran) och framstegsoptimistiska (Hannes Hafstein), men de kan åtminstone delvis också uppfattas som "nationalrealism" motsvarande den vi mött hos Regin í Líð. Både i dessa realistiska strömningar och även i mer romantisk poesi kan man naturligtvis spåra utländska inflytanden eller paralleller med nyare utländsk litteratur (bl. a. har Gestur Pálsson påverkats av Brandes' kritiskt-naturalistiska program, medan Einar Benediktssons lyrik brukar sammanföras med skandinavisk nyromantik), men någon avgörande öppning mot omvärlden blir det inte fråga om, förrän det omkring 1920 framträder en ung generation som helt medvetet går in för en förnyelse av den isländska litteraturen och kritiskt vänder sig mot den enligt deras mening föråldrade nationalromantiska traditionen.

Denna nya generation inleder således den nya isländska nationallitteraturens tredje fas – ett nyromantiskt-lyriskt genombrott (med Davíð Stefánsson, Tómas Guðmundsson o. a.) och etableringen av en socialrealistisk prosa (med Halldór Laxness, Þórbergur Þórðarson), men det är karakteristiskt att dessa försök ännu inte slår igenom: även i denna fas är närmandet till nya europeiska mönster begränsat, den nationellt isländska traditionen hävdar sig trots allt i många avseenden (i lyrikens metriska former, i den gamla bygdemiljöns dominans i de socialrealistiska romanerna).

Det slutgiltiga moderna genombrottet sker under och efter andra världskriget, ungefär samtidigt med att Island blir självständig republik och kommer i kontakt med internationell politik och internationella kommunikationer. På samma sätt som på Färöarna tar författarna nu itu med den aktuella politiska och kulturpolitiska problematiken, andra prosaförfattare som Thor Vilhjálmsen gör surrealistiska experiment, i lyriken etablerar sig modernismen i olika former (bl. a. som "atómskálldskapur"). Varken här eller i den färöiska litteraturen är det naturligtvis fråga om en utplåning av de nationella dragen, men isländsk och färöisk litteratur ligger nu lika långt framme som den övriga europeiska litteraturen. [108]

Utvecklingsparallellen mellan Färöarna och Island visar sig f. ö. också i de olika genrernas betydelse i de olika faserna: det första som (under nationalromantiken) blomstrar upp är lyriken, sedan följer så småningom en realistisk berättande prosa, och sist kommer dramatiken!

Ett liknande exempel på litterär utveckling i samband med en nationell emancipationsprocess erbjuder Norge på 1800-talet, men här kan jag nöja mig med några stickord:

1. Den gamla folkligt-muntliga traditionens tid fram till ca 1830. Norsk litteratur består – bortsett från några särnorska drag inom den danskskrivna litteraturen – framför allt av kämpavisor, sägner, sagor o. d. Medvetet patriotisk diktning skrivs visserligen redan i slutet av 1700-talet inom Det norske Selskab i Köpenhamn; detta skulle kunna uppfattas som en parallell till färingarnas och islänningarnas aktiviteter i den danska huvudstaden, men rent tidsmässigt ligger det kanske litet väl långt från det egentliga nationella genombrottet för att man helhjärtat skulle vilja räkna det dit.
2. Det nationella genombrottet 1830–50 med både romantiska och nationalistiskt-folkuppfostrande drag, särskilt hos Henrik Wergeland, som bör räknas hit och inte till en särskild “Wergelandstid”.
3. Ett begränsat närmande till nyare europeiska strömningar, särskilt poetisk realism ca 1850–75. Viktiga exempel är den unge Bjørnson, som försöker sig på realistiska bondeskildringar ur en specifikt nationell synvinkel; den unge Ibsen som trots sitt europeiska tidsmedvetande och sina individualpsykologiska frågeställningar i stort sett stannar vid det nationalromantiska mönstret; Vinje, som är norsk bonde, samhällskritiker och Heine-dyrkare i en och samma person.
4. Definitiv anslutning till modern europeisk utveckling inom den kritiska realismen-naturalismen fr. o. m. ca 1875, där norsk litteratur t. o. m. snabbt får en ledande ställning.

Exemplen skulle säkerligen lätt kunna ökas, bl. a. från den finska/finländska och olika slaviska litteraturer, men det sagda torde vara tillräckligt för att visa upp det typiska i den unga färöiska nationallitteraturens utveckling. Det är klart att vi vid en jämförelse med andra litteraturer kan konstatera en mängd avvikelser, både i utvecklingsfasernas längd, i deras konkreta litterära egenart, i de nationella traditionernas ihållighet osv., men ändå kan man enligt min mening gång på gång spåra upp ett liknande grundmönster. Det är ingen idé att pressa materialet för hårt för att få fram allmängiltiga “universalier” varken på det rent litterära planet eller i fråga om litteraturens beroende av historiskt-materiella faktorer, men vi får inte heller resignera och nöja oss med granskningen av isolerade fenomen. Vad som kommer sanningen närmast, är väl i föreliggande såsom i många andra fall det som man med ett gammalt slagord kan kalla för “enheten i mångfalden”!